

Algimantas Valantiejus

Sociologija kaip intelektualinis projektas (1995)*

Tai nėra išsami apžvalga, bet veikiausiai galvojimą Lietuvoje. Savitą požiūrį apie šio samprotavimai, subjektyvūs vertinimai ir mokslo raidos pobūdį, sėkmes ir nesėkmes, kritiškos pastabos apie dabartinę sociologinį manau, gali ir netgi privalo turėti kiekvie-

* *Redakcijos žodis.* Šiame numeryje perspausdiname Algimanto Valantiejaus tekstą „Sociologija kaip intelektualinis projektas“, publikuotą 1995 m. kultūros žurnale *Metmenys*. Prisimindami, kas jaudino ir audrino sociologinį mąstymą prieš daugiau nei du dešimtmečius, norime supažindinti skaitytojus su mūsų žurnalo – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* – įkūrėjo ir ilgamečio redaktoriaus A. Valantiejaus intelektualiniu palikimu – gal šiek tiek menčiau žinomu ar primirštu.

Tekstas išlieka aktualus dėl kelių priežasčių. Pirma, tai yra ryškus riboženkliis, žymintis naują sociologinio mąstymo etapą A. Valantiejaus intelektualinėje biografijoje. Iki 1995 m. A. Valantiejus buvo žinomas kaip nacionalizmo sociologijos tyrinėtojas, polemizavęs su kitais Lietuvos akademikais tautos sampratos ir lietuviško nacionalizmo klausimais. (Priminsime, kad 1992 m. Lietuvos filosofijos, sociologijos ir teisės institute (FSTI) jis apgynė disertaciją „Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje“.) „Sociologija kaip intelektualinis projektas“ buvo drąsi asmeninės pozicijos deklaracija, nuo kurios sparčiai augo jo aistringas, sistemingas ir ilgalaikis domėjimasis socialinės teorijos istorijos, epistemologijos ir sociologinių sąvokų prasmės klausimais. Šis tekstas mums leidžia geriau perprasti A. Valantiejaus įsipareigojimo sociologijos teorijai ištakas ir jo vėlesnius darbus. Antra, straipsnyje netiesiogiai nusakomos ir būsimo žurnalo *Sociologija. Mintis ir veiksmas* intelektualinės gairės. Lietuvos, o tiksliau, FSTI sociologams, jų tyrimams ir intelektualinei veiklai išsakyta kritika neliko tik deklaratyviu tiesos akimirksniu. Po dvejų metų, 1997 m., pasirodė pirmasis *Sociologija. Mintis ir veiksmas* numeris, savotiška alternatyva FSTI leidžiamam žurnalui *Filosofija. Sociologija*. Naujo žurnalo pirmame ir, suprantama, visuose vėlesniuose numeriuose atrasime tai, kas turėjo atsverti ir kompensuoti tuometinės lietuviškos sociologijos ydas: išskirtinis dėmesys socialinei teorijai ir jos interpretacijai; filosofijos ir sociologijos suartėjimas; klasikinių sociologijos tekstų vertimai; teorinių sąvokų plėtotė lietuvių kalba ir eksperimentavimas su stiliumi; pagarbus dėmesys sociologiniams leidiniams lietuvių kalba ir jų recenzijos. Taigi, „Sociologija kaip intelektualinis projektas“ yra šio žurnalo priešistorė, kurios negalima ir nederėtų užmiršti.

Trečia, ir tai yra svarbiausia, straipsnyje gyvai ir polemiskai aptariamas amžinas nerimastingos sociologijos klausimas – paties sociologo ir jo mąstymo prielaidų santykis su savo socialiniu kontekstu bei kuriu žinojimu. Suprantama, kai kurios straipsnyje svarstomos sociologijos mokslo problemos per du dešimtmečius nublanko, prarado akį režiantį akivaizdumą. Empiriniai tyrimai

nas sociologija besidomintis žmogus¹. Į kokias intelektualines perspektyvas sociologijai būtų vaisingiausia orientuotis? Atsakymai į

ši klausimą gali būti įvairūs. Laikas nuo laiko atsinaujinanti sociologinė vaizduotė ir savivoka atveria ne tik klaidų galimybes, bet

igijo rafinuotesnes formas, ne tokias šiurkščias ar erzinančias trivialias; deklaratyvus sociologų moralizavimas ir istoriosofiniai rašiniai iš viso sunyko kaip savitas sociologinis žanras; vis daugiau sociologų susidomi sudėtingos kultūrinių reikšmių ir kalbinės tikrovės pažinimu; pasikeitė sociologų kartos, o sykiu ir jų santykis su valdžia. Nepaisant pozityvių pokyčių Lietuvos sociologijoje, kuriuos netiesiogiai provokavo ir pati A. Valantiejus laikysena, kai kurie sociologų tykantys epistemologiniai akivarai dar ne visai užako. Ir, tikriausiai, dar ilgai tykos kaip intelektualiniai pavojai, reikalaujantys iš sociologų atsargaus santykio su savimi, savo intelektine veikla ir savo socialine aplinka. Tikimės, jog straipsnis bus įdomus visiems, kurie neabejingi disciplinos savirefleksijai ir retkarčiais atsiverčia *Sociologija. Mintis ir veiksmas*.

Tekstas iš esmės spausdinamas toks, koks originaliai pasirodė žurnale *Metmenys*. Šiek tiek pakeista tik citavimo tvarka ir stilius; patikslinti bibliografiniai aprašai; pakoreguoti kai kurie nelietuviški užsienio autorių vardai. Perspausdinta iš: Valantiejus, Algimantas. 1995. „Sociologija kaip intelektualinis projektas“, *Metmenys* 69: 80–109.

¹ Beje, yra ir kitokių nuomonių. Santaros–Šviesos suvažiavime Anykščiuose (1995 m.) Sergejus Rapoportas *tikro sociologo* (t. y. profesionalo, kurį skirtų šie požymiai – priklausomumas konkrečius empirinius tyrimus atliekančių sociologų kastai; sunkus, didelių sąnaudų reikalaujantis darbas ir privileijuotas metodas; tikėjimas šio metodo nepriekaištingumu, pabrėžtina pretenzija į objektyvų, bešališką tiesos išsakymą) vardu kaltino šio straipsnio autorių tuo, kad jis užsisklendęs intelektualiniame dramblio kaulo bokšte ir teorinių iluzijų pasaulyje, kas, esą, sukuria teorinio išskirtinumo pretenzijas. Tai, jo manymu, yra viso labo tik slaptas siekimas dominuoti.

Apskritai, panašūs kaltinimai yra seni kaip ir pati intelektualinė istorija. Situaciją ypatingai komplikuoja sociologijos išsiskaidymas į frakcijas, jų abejingumas, netgi nepakantumas viena kitai. Visiškai suprantamas sociologijos noras radikaliai atsiskirti nuo filosofijos ir kuo greičiau identifikuoti save kaip mokslą. Drauge puoselėjama įkyri idėja, kad empirinį darbą galima apsaugoti nuo filosofinių svarstymų. Tačiau argi vieno specializuoto cecho interesų pažinimas yra tapatus visos sociologijos interesų pažinimui? Cechinis uždarumas, pabrėžtinai deklaruojamas profesionalumas ir mokslškumas dažnai virsta tik sociologijos regimybe ir paviršutinišku filosofijos papildiniu. Tai veikiau negatyvus filosofo, kuris, Franciso Bacono palyginimu, kaip skruzdė tik renka, įvaizdis. (Negi empiriniame ceche vyksta toks sudėtingas ir paslaptingas darbas, kurio niekada neperpras paraštėse atsідuręs mėgėjas?)

Prielaida, jog tik vieno cecho profesionalai gali pažinti ir aprašyti socialinę tikrovę yra, švelniai kalbant, ginčytina. Tikrovė neatsiveria aiškiai ir suprantamai nei empiriko profesionalo, nei teoretiko mėgėjo žvilgsniams. Beje, kuo užsiimtų sociologai, jei regimybė ir tikrovė nesiskirtų? Tenka nuogaštauti, kad nei vieni, nei kiti nežino, kas yra tikra, nekalbant jau apie tai, kas yra teisinga. Yra kuriami tik daugiau ar mažiau panašūs tikrovės modeliai.

Žinoma, sociologija yra empiriškai orientuotas mokslas, kuris paklūsta griežto tikrinimo, atmetimo ir įrodinėjimo logikai. Tačiau ar šioje tikrinimo grandyje profesionalas yra tikrai paskutinis? Galbūt reikėtų nuoseklesnio ir kritiškesnio ne tik socialinės tikrovės, bet ir sociologo veiklos aptarimo? Sąvokų turinys „suvokiamas intuityviai ir eksplikuojamas nevienareikšmiškai, priklausomai nuo konteksto. Filosofai ir sociologai joms suteikia gan tikslias reikšmes, tačiau operacionalizuoti šias sąvokas konkrečiais rodikliais nėra paprasta. *Suprantama, kad čia nėra ir negali būti unifikuočių indikatorių sistemų*“ (kursyvas mano – A. V.) (Gaidys, Tureikytė 1990; 99). Kartais atrodo, jog

ir vienas kitą papildančių skirtingų sprendimų užuomazgas.

* * *

*Tylus arklys tebestovėjo aikštėje, iš smuklės ūkininko
nesulaukdamas,*

Mąstydamas apie juokingą kūno formą

*Ir liūdnas, kad kažkur žmogus ir žiburys paslėpę
veidus rauda*

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Lietuva yra Europos dalis ir savo europietišką kosmopolitinį vaizdinį rūpestingai derina su konservatyviais etninio solidarumo principais. Ši dvilypio prierašumo tradicija ir vertybių sistemos struktūriniai pokyčiai turėtų dominti ir sociologiją, nes mokslo ieškojimais yra visuomeniškai sąlygoti ir istoriškai susiję su konkrečia visuomene. Iš prigimties atvira ir kosmopolitiška sociologinė sąmonė taip pat veržiasi iš savo natūralaus provincialumo rėmų, drauge ieškodama ir intelektualinių ištakų. Todėl neatsitiktinai kyla klausimai: ar pastaraisiais dešimtmečiais suaktyvėjusi sociologija Lietuvoje savo trapius tapatumo kontūrus derina su europietiška

tradicija, ar netiesioginiais priklausomybės ryšiais ji susijusi su kitais šaltiniais? Ar sociologija siekia įveikti tapatumo krizę, kuri nuolat kamuoja kiekvieną jauną mokslą, ir iki šiol nereflektuotoje aplinkoje atpažinti savito veido bruožus? Galiausiai, kokie jos santykiai su buvusios metropolijos sociologine kultūra, ar ji norėtų nusimesti įsisenėjusią centro–periferijos santykių našta?

Bandydami nustatyti tautinės sociologijos ribas, esame iš anksto pasmerkti nesėkmei. Galbūt todėl sociologas nelinkęs rizikuoti – jis dar nėra pasirengęs sekti filosofo pėdomis ir aptarti aktualų tautinio sociologijos savitumo klausimą, nors tiek vienas, tiek kitas nuolat susiduria su savo tautiniu apibrėžimu, ieškodamas kelių į žmogaus pasaulį ir prasių karaliją².

Būtent šis savitai kalbančio žmogaus patyrimas dažnai nepatenka į sociologo analizės lauką. Kitaip tariant, prasminga socialinių santykių samprata – yra tik šalutinė problema. Esminis sociologo analizės vienetas yra greičiau kažkokia abstrakcija, vadinama „etnosu“, „tauta“, „visuomene“ ar „viešąja nuomone“. Šios įsivaizduojamos socialinės

empiriškai nustatyti faktai bylos patys už save, jei tik pakankamai jų sukaupsime. Tačiau sociologija remiasi ne tik betarpišku patyrimu, bet ir idėjomis apie pasaulį, kurios neturi tiesioginio ryšio su patyrimu. Atsisakydami sociologinės vaizduotės paslaugu, dogmatiškai paklūstame tam tikro mąstymo tradicijų bei interpretavimo logikai.

² Albinas Lozuraitis: „Tas filosofijos tautiškumas, kurį ji pati ne tik nujaučia, bet ir supranta, įsisaugonina ir pagrindžia, yra kilęs iš kai kurių naujų šiuolaikinės filosofijos orientacijų. Matyt, esmingiausia iš jų yra ta, kad dabarties filosofijos interesų centre atsideria žmogus, jo socialinis ir istorinis buvimas. Toks filosofijos interesų pasikeitimas įvyko tada, kai paaiškėjo, kad gamtotyros suklestėjimas natūrfilosofiją daro ir neįmanomą, ir nereikalingą. Kiek vėliau paaiškėjo dar vienas dalykas – kad tie pažinimo metodai, kurie buvo subrandinti gamtos moksluose, nenurodo kelio į socialinės realybės žinojimą. Scientizmas pasirodė esąs tos pačios natūrfilosofijos recidyvas. Kartu su žmogiškųjų problemų reikšmingumu buvo suvoktas ypatingas jų savitumas“ (1988; 7).

grupės *tipiško* socialinio elgesio nustatymas, bet ne konkretaus žmogiško patyrimo analizė yra pagrindinis mokslinių aptarimų objektas. Pasirinkta atskaitos pradžia rodo bendrąją kryptį – sociologą labiausiai domina struktūros, nekintami vidiniai ryšiai ir tęstinumo dėmesys, bet ne realios šių struktūrų atsiradimo priežastys. Vidinės sąveikos, jų kaita, įtampos ir konfliktai, socialinių reikšmių konfigūracijos yra nuolat nuo jų priklausomi ir išvestiniai dydžiai. Tuo būdu aktyvūs ir kūrybiški žmonių veiksmai praranda savarankišką prasmę. Dėmesys sukaupiamas į socialinę tvarką – „tautos“ organizmą ir jo istoriją, bet ne į kultūrinius pokyčius, kurie reikalautų atskleisti, kaip institutas („tauta“) atsiranda, funkcionuoja ir išlaiko adekvačius aplinkai tapatumo ženklus.

Kultūros teorija, kuri paprasčiausiai tvirtina, jog kultūra kaip dvasia nepaliumajamai sklinda iš kultūros – jei žmones jungia ta pati istorija, kur karta gyvena po kartos ir pan. – tiesiog ištirpdo istoriją sakralinio laiko amžinybėje, tačiau nieko nepaaiškina. Ši analizė pernelyg abstrakti tiek institutų, tiek žmogiško patyrimo prasme. Viena vertus, išskirtinis dėmesys struktūroms – būties, kalbos, kultūros, valstybės. Kita vertus, nepakankamas dėmesys subjektyvios prasmės analizei, kuri leistų geriau suprasti ir adekvačiau apibūdinti žmonių elgesį.

Ar ne iš čia kyla grandininė pesimizmo reakcija? Kultūrologas perspėja apie galimą

„kaimiškųjų gyvenimo formų“ praradimą. Filosofas prabyla apie „bendruomenės jausmo“ išnykimą. Netgi poetas, palaikydamas filosofą, ima ir atsisako „mylėti Lietuvą“, ir, žinoma, susilaukia „viešosios nuomonės“ pasmerkimo³. Tiesa, sociologas, nors ir apgailėstaudamas dėl „natūralios jungties išsigimimo“ ir „migracinės maišaties, kuri kėsina si suardyti vientisumu alsuojantį etnosą“ (Grigas 1990; 44), vis dėto kupinas optimizmo ir noriai konstruoja visuotiniais dėsniais grindžiamą istorinį pasakojimą.

Išpažįstantieji ideologijas linkę kalbėti apie transcendentines visumas – „kaimą“, „valstybę“ ar sociobiologinę rūšį, nors puikiai supranta, kad idealizuotos abstrakcijos, piešiančios evoliucionuojančią „vis labiau europėjančios visuomenės“ viziją, nepadeda suprasti nei istorijos problemų, nei dabarties socialinių prieštaravimų.

* * *

Besiformuojanti sociologija jaučia poreikį apibrėžti save kaip mokslą ir sykiu susiduria su pagunda kurti ne tik pažintines, bet ir moralinės bei politinės įtakos sferas. Sociologą vilioja tiek pozityvizmo, tiek romantizmo gairės. Jis ne tik kaupia statistinę medžiagą apie žmogaus elgesį, bet ir kuria metaistorinį vaizdinį. Iš tikrųjų, sociologija atsiskyrė nuo kitų mokslų kaip istorinė spekuliacija. Galbūt pagrįstai Anelė Vosy-

³ Neatsitiktinai kultūrologas ir praktikas Pranas Morkus prieina išvados, jog pats laikas „lituanizuoti lietuvius“: „Bet štai keli vadinamieji intelektualai per visokią spaudą tolydžio purškia į mūsų sąmonę nuodus, skelbdamiesi nekenčią lietuvių tautos, vemią ant tautinių šventybių, dar kažką darą ant valstybingumo pamatų, ir jiems, tiems lojaliesiems liberalams, kadangi jie etniški lietuviai, visa tai galima?“ (žr. Ališauskas 1994; 67).

liūtė (1993; 16) sociologijos pradžią sieja su pozityvizmo, evoliucionizmo, liberalizmo, individo teisių, krikščioniškojo socializmo, materializmo socialinėmis ir ideologinėmis doktrinomis?

Beieškant savo ištakų, Lietuvos sociologijai iškyla problema. Viena vertus, „pirmosiomis sociologinėmis kregždėmis“ vadinami šio amžiaus 7-ojo dešimtmečio darbai, kita vertus, sociologais vadinami ir Daukanto, Kudirkos, Šliūpo epochos įvairių judėjimų lyderiai, „visuomenininkai-pasionariai“ (ten pat; 16)⁴. Tai rodo, jog sociologai dar nesukūrė konvencinės apibrėžties ir jaučia legitimumo stygių. Matyt, reikėtų skirti sociologiją kaip organizacinį reiškinį ir jam charakteringas ritualines funkcijas, ir sociologiją kaip mąstymo būdą. Kitaip kyla pavojus, jog skirtingos sociologijos specializacijos ir kryptys gali ignoruoti ir nepaisyti viena kitos⁵. Naudinga pradėti neigatyviu apibrėžimu. Sociologija nėra faktus kaupiantis mokslas, tai veikiau sistemiškas ir kritiškas mąstymo būdas.

Gana paradoksalu, bet šiuolaikinė sociologija Lietuvoje atrodo tvirtai įsisavina amerikietiškosios sociologijos mitus ir pasitarosios polinkį į kraštutinumus. Visų pir-

ma, tai vengianti problemiškesnio žvilgsnio ir vis labiau stiprėjanti empirizmo banga. Antra, polinkis į labai abstraktų teoretizavimą, primenantis struktūrinio funkcionalizmo tradiciją ir jo fundamentalias prielaidas („tauta“ kaip labai funkcionali, stabili ir organiška socialinė sistema, kurioje žmogus yra tik struktūriškai sutvarkytų vaidmenų atlikėjas – „aktorius“). Kitaip tariant, skirtingos vadinamosios „tvarkos problemos“ sampratos galėtų būti skiriamuoju amerikietiškosios ir europietiškos sociologijos ženklų. Pirmoji linkusi klausti apie solidarumo sutartį: „Kaip galima visuomenė?“ Tuo tarpu antroji – greičiau apie viešpatavimo sutartį: „Kodėl reikalinga visuomenė?“

Anksčiau minėtas paradoksas nepasirodys keistas, jei prisiminsime, kad sociologijos institucionalizavimas 7-ame ir 8-ame dešimtmečiuose vyko tarybinio-amerikietiškojo empirizmo rėmuose. Kita vertus, tarybinė sociologija, kurios integrali dalis buvo ir Lietuvos sociologija, niekada nebuvo abejinga amerikietiškajai sistemų teorijai, kuri idealiai tiko ideologiniu požiūriu kaip svarbus papildinys formaliai marksistinės istorijos filosofijos versijai. Didelių abejonų nekėlė ir itin abstrakti, normatyvinė teo-

⁴ Kita vertus, jei anketinius ir statistinius metodus laikysime būtinaja griežto akademiškumo sąlyga, atitinkamai: „Tų metų platesnių empirinių tyrimų medžiaga buvo išdėstyta pirmosiose kolektyvinėse monografijose: *Darbininkas. Gamyba ir laisvalaikis* (1972 m.), *Darbininkas ir įmonė* (1974 m.). Abi redaguotos R. Grigo. Jos, kaip to meto pirmosios sociologijos kregždės, susilaukė visuomenės susidomėjimo ir gana palankaus vertinimo“ (Grigas 1995; 10). Pamažu ryškėja skirtis tarp akademinės (visų pirma, „anketinės ir statistinės“) sociologijos ir „sociologinės minties“.

⁵ Žodžiai „sociologas“ ir „anketa“ palaipsniui darosi neatskiriami; „Juk daugiausia tai nebuvo darbai, atlikti anketiniais ar statistiniais metodais, bet realios tikrovės stebėjimo ir refleksijos būdu perteikti socialiniai faktai...“ (Vosyliūtė 1991; 94).

retizavimo tradicija. Matyt, neatsitiktinai Tarybinės Sociologų Asociacijos vadai tiek pirmojo, tiek antrojo pokarinių politinių atšilimų metu iš „buržuazinių sociologų“ tarpo galiausiai pasirinkdavo, jų akimis, mažiausią blogybę – *sistemų* teoretikus Talcottą Parsoną, Robertą Mertoną, Neilą Smelserį – pasiūnėti abiem pusėms rūpimu klausimu: „Kaip galima visuomenė?“

Atrodo, jog klasikinė europietiškosios sociologijos tradicija, kuriai daugiau ar mažiau pavyko išlaikyti subtilią pusiausvyrą tarp teorijos ir empirijos, Lietuvoje nėra labai gerbiama. Iš dalies tai rodo atsainus ir šaltas sociologų santykis su klasikų darbais, visiškas neįsitraukimas sociologijos istorijai (priešingai filosofams, kurie pagal išgales leidžia labai reikalingą filosofijos istorijos chrestomatiją ir filosofijos klasikų rinkinius raštus). Reprezentaciniame leidinyje *Filosofija. Sociologija* neužtiksimė nei sociologijos klasikos (pakankamai iškalbingas faktas, kuris byloja apie sociologijos susmulkėjimą ir liudija, kiek ji gerbia save bei savo fundamentalias ištakas), nei ją interpretuojančių darbų (anksčiau šią spragą bent iš dalies užpildydavo vėlgi filosofinis žurnalas *Problemos*, pristatydamas Karlą Mannheimą, Alfredą Schutzą, Maxą Weberį, Peterį Bergerį ir Thomasą Luckmanną bei jų veikalų ištraukas). Deja, nerastume netgi lietuvių kalba pasirodančių sociologijos veikalų recenzijų.

Tylomis pasitinkami iškilus europietiškos tradicijos puoselėtojo Vytauto Kavolio darbais, puikiai atskleidžiantys lyginamosios-istorinės sociologijos (iš esmės, sociologija gali būti tik lyginamoji, ir tik istorinė) galimybes ir konceptualinio mąstymo privalumus.

* * *

Prieš penkerius metus sociologija Lietuvoje, regis, išgyveno pakilų laikotarpį. Augo pasitikėjimas šiuo daug žadančiu socialiniu mokslu, kuris įvairiems užsakovams žadėjo teikti objektyvią informaciją apie šiuolaikinės visuomenės būsenas ir „nustatyti socialinio gyvenimo priežastinius-pasekminius ryšius“ (Matulionis 1995). Viešosios nuomonės tyrinėtojams tai buvo „aukso amžius“. Tuo metu „viešosios nuomonės“ balsas kone prilgo Dievo balsui⁶.

Siekdama sistemiškai tirti tik dabartį, sociologija nusigręžia nuo istorijos ir sykiu patiria stiprią dabartinio sociopolitinio konteksto prievartą (ne tik konkretaus politinio užsakovo, bet ir ideologinių paties mokslininko įsitikinimų, taip pat „viešosios nuomonės“ stereotipų, dogmų ar visagalių „tautinių interesų“). Sociologijai kyla pavojus tapti „administracine“ arba „kunigiška“ disciplina. Ši ritualinė sociologijos funkcija – daryti moralinę ir politinę įtaką – buvo ryški ir prieš tris dešimtmečius politinio atšilimo metu:

⁶ „Tada atrodė, jog viešoji nuomonė ir sociologai, kurie labai gerai žino žmonių lūkesčius, turi idealius įgaliojimus. Sociologai dažnai buvo kviečiami dalyvauti televizijos laidose, juos „graibstyte graibstė“ žurnalistai. *Pagrindinis dėmesys buvo skirtas klausimui, ar Lietuvos žmonės trokšta nepriklausomybės?*“ (kursyvas mano – A. V.) (Gaidys 1994; 80).

1960-aisiais Lietuvos sociologai savo discipliną suvokė kaip empirinį, pozityvistinį mokslą, kuris priešinosi dogmatiškiems marksizmo-leninizmo principams. Sociologijos profesija turėjo santykinai aukštą prestižą. Buvo tikima, kad sociologai gali prisidėti tobulinant esamą santvarką. Nors šios iliuzijos palaipsniui išsisklaidė, pati sociologija sutvirtėjo. (Gaidys, Vosyliūtė 1994; 151)⁷

Gana įdomu, jog į sudėtingus sociologijos ir politikos ryšius vienas pirmųjų atkreipė dėmesį žinomas politikas Michailas Gorbačiovas, parodydamas retą įžvalgumą (arba praktiko išmintį), jog sociologinis pjūvis yra giminingas politiniam jausmui. Susitikimo su inteligentija Vilniuje metu jis suabejojo sociologų rezultatais, pareiškęs, kad „jo žmona sociologė ir jis žinąs tokių apklausų prigimtį“. Pastebimai užgavęs sociologų bendriją, jis vis dėlto privertė ją susimąstyti⁸.

Kartą praradusi mokslų karalienės titulą, sociologija nesiliauja žaidusi savo kilminga praeitimi. Arogantiška profesionalaus „anapusinio“ stebėtojo pozicija tik pagilina prieštaravimus tarp tikslų statistinių ir lankstesnių *supratimo* metodų, kuriems derėtų papildyti vienas kitą. Sociologija ne-

gali ištrūkti iš savo visuomenės. Šiomis nepamatuojamomis pretenzijomis ji nuolatos pasmerkia save sociologinei interpretacijai.

Pusiau oficialaus pokalbio metu Lietuvos Sociologinės Asociacijos Prezidentas Romualdas Grigas konstatavo, jog sociologija Lietuvoje yra apleista. „Nėra jokios takoskyros, net braižyba dabar vadinama sociologija.“ Matyt, neatsitiktinai svarbiausią jos dalį sudaro vadinamieji „taikomojo zondažinio pobūdžio ūkiskaitiniai-užsakyminiai darbai“ (Grigas 1995; 10). Tačiau įsiviešpatavusi mokslinė paradigma, nors ir kiekybiškai stiprinanti savo pozicijas, rodos, susiduria su rimta problema, gilėjant neatitikimui ir nesusikalbėjimui tarp formalios teorijos ir metodologinio pozityvizmo, tarp jos scientistinio kryptingumo ir tiriamos socialinės tikrovės sudėtingumo. Nepavyktų atriboti empirinių tyrimų rezultatų ir viešosios, t. y. politinės sociologijos funkcijos.

Beje, yra kitokių nuomonių: „Suprantama, kad *tais metais* [kursyvas mano – A. V.] minėtame institute (FSTI) negalėjo būti išvengta ir kitokio, ideologinio pobūdžio

⁷ Egidijus Aleksandravičius panašiai vertina ir istoriografijoje susiklosčiusią situaciją: „Vieną svarbią to metodo, kurį praktikavo daugelis anuomet nuoširdžiai ir labai profesionaliai dirbusių istorikų, savybę *iš bėdos* dabar pavadinčiau *prevenciniu pozityvizmu*, įvertindamas tai ir kaip anuometinio intelektualinio prieššinimosi padarinį, ir tuo pat metu kaip negatyvaus prieraišumo marksizmui formą, kuri *nuajoyje dabartyje* žymiai greičiau parodo savo ribotumą. Ta savybė, mano galva, pirmiausiai pasireiškė pastangomis tyrimuose ignoruoti bet kokią dedukciją, o favorituoti indukcinį mąstymą. Pasekmė buvo ta, jog faktų surinkimo (dokumentų publikavimo), monografinio tyrinėjimo ir – galiausiai – sintezės darymo darbai iš esmės buvo atskirti“ (Aleksandravičius 1995; 5–6).

⁸ „Labai jau būtų banalu paneigti, kad sociologai (ir mes patys) nėra politiškai užsiangazavę (nors to ir siekiame). Jau tyrimo projekto sudarymo etape yra subjektyvumo, juo labiau tas aktualu interpretacijos etape. Įtaką čia turi ir „užsakovai“ (finansuojantis fondas), ir leidėjai, ir socialinė aplinka“ (Gaidys, Tureikytė 1991; 109).

sociologinių darbų. Tai daugiausia tyrimai, kurie buvo susiję su periodine spauda, propagandinio-ideologinio darbo efektyvumu, to meto pasaulėžiūros formavimu“ (ten pat; 11). Tačiau ar apskritai galima ištrūkti iš geležinių ideologijos rėmų, nuosekliai neapmaščius ir sąžiningai neatskleidus savo prielaidų visumos? Ar tikrai taikomojo pobūdžio kryptis „tam tikru laipsniu leido „pabėgti“ nuo sovietiniams metams būdingo spaudimo sociologijai“ (ten pat; 12)? Eskapistinėse sociologų nišose vis tik buvo plėtojami ideologiniai mitai. Pvz., mėgstamiausioje tarybinių ir lietuvių sociologų srityje – darbo sociologijoje – apie darbo pavertimą pirmuoju gyvenimo poreikiu, socialinio aktyvumo ir kolektyvinių paskatų „lemiamą vaidmenį“ ir pan. Mitus visada pavykdavo kruopščiai pagrįsti, remiantis konkrečių apklausų rezultatais. Tyrimai parodė daugybę interesų harmonijos pavyzdžių, tačiau nekėlė realių problemų ir, deja, socialinės paklausos neturėjo. Vienintelė „reali“ problema buvo ši: „Be to, kasdieninės sąmonės kai kurios prieštaringos savybės prisideda prie to, kad individas kartais neadekvačiai, iškreiptai suvokia objektyvias laisvės sąlygas. Šis psichologinio susvetimėjimo aspektas mus ir domina.“⁹

Viešojo sociologijos prigimtis rodo jos artimumą filosofijai. Ji veda ne tik klaidžiais prasių labirintais, bet ir suteikia intelektualinio atsinaujinimo galimybę. Radikalus sociologijos ir filosofijos atribojimas visada turi neigiamas pasekmes. Vienpusiškas

sociologijos orientavimas į taikomąją sferą virsta institucionalizuotu sociologijos nukurdimu. Tas pats *prevencinis pozityvizmas*, susijęs su ankstesniųjų metų specifika, dabar išlieka dėl teorinio jautrumo stokos. Jis gelbstisi nuo tikrovės, užsidarydamas pedantiško skaičiavimo rutinoje.

Nepaisant deklaruojamo objektyvumo ir bešališkumo, sociologai dažnai atsiduria ideologinių sukurių centre, susilaukdami ne tik karčių priekaištų. Revoliucinių 1968-ųjų Sorbonos sienos degė neapykantos šūkais šios profesijos atstovams: „Užmušk sociologą!“ Pastaruoju metu Rusijoje suerzinti žmonės reikalauja „demaskuoti“ ne tik apklausų techniką ir metodus, bet ir „nuteisti“ jų organizatorius bei vadovus – „sukčius“ ir „politikierius“. Rimtesni kritikai apskritai abejoja didžiosios dalies apklausų patikimumu, tuo tarpu kiti – metodiniais ir techniniais tyrimų instrumentais (Дмитриев, Тощенко 1994; 42).

Poetiškai lietuviai jau nuo Maironio laikų yra „tiesiog įsimylėję sociologiją“ ir veikiau klausytų: „O gal sociologai čia niekuo dėti? Gal kaltas respondentų atsargumas?“ Anksčiau ar vėliau ateina sociologinės savivokos laikas – poreikis kurti sociologiją kaip sociologiją. Tačiau dabartinių sociologinių tyrimų bihevioristinė pakraipa užkerta kelią gilesnei interpretacinei pastangai. Vienmatiška kryptis darosi triviali ir ignoruoja problemiškąją pusę, kuri susišaukia su filosofiniu kontekstu. Vargu ar galima savikritiška

⁹ Mokslininko aiškinimas yra „objektyvus“. Jis geriau už veikiantį individą žino jo laisvės sąlygas ir jo „melagingos sąmonės“ nukrypimus (žr. Rapoportas 1977; 130).

sociologija viešpataujant vienai mokslinei paradigmai, kuri, kad ir nepaskelbusi savo ieškojimų galutine tiesa, vis dėlto slopina kitų kryptių raidą. Problemiško žvilgsnio į socialinę tikrovę praradimas verčia žavėtis sociologinių tyrimų technika, kuri neretai pritaikoma pačioms trivialiausioms problemoms aptarti¹⁰. Naudinga prisiminti, kad socialinis mokslas fiksuoja ir aprašo dabarties būsenas, kad, atsigręžęs į praeitį, suprastų ir paaiškintų socialinės sąveikos ypatybes, kolektyvinio identiteto krizes bei savivokos sklaidą, rekonstruotų tiek istorinės raidos dėsningumus, tiek atsitiktinumus ir paryškintų galimų pokyčių kryptis.

* * *

Dabartinėje sociologijoje išsiskiria dvi labai nepanašios, tačiau savo prielaidomis susijusios orientacijos: empiristinė-normatyvinė ir istoriosofinė-evoliucionistinė. Matyt, empiriniu solipsizmu galima pavadinti

sociologų tarpe paplitusį tikėjimą, kad nesudėtingos matematinės operacijos jusliniais informacijos vienetais yra vienintelė pagrįsta sociologinės veiklos sfera, kuri suteikia labai akivaizdžius ir sunkiai nuginčijamus moksliskumo įrodymus – sociologijos skiriamuosius ženklus. Scientizmas linkęs atmesti viską, kas ginčytina ir neatitinka patyrimo faktų. Iš dalies tai paaiškina nenorą grįžti prie pirminių tyrimo etapų ir abejingumą interpretaciniams metodams¹¹. Tai gana pavojinga tendencija (nors patys sociologai ir supranta, jog skaičiai neapsaugo nuo klaidų). Palaipsniui formuojasi griežta ir vienpusiška apibrėžtis, kuriai, rodos, pritartų daugelis profesionalų, kad sociologija yra „pozityvus, gamtos mokslams analogiškas pažinimas“ (Vylius Leonas), bet ne interpretacinis mokslas – tai, esą, humanistikos sritis.

Lietuvos sociologija, kaip minėta, daug kuo skolinga nekritiškai amerikietiškojo empirizmo tradicijai. Supaprastinta rafinuo-

¹⁰ Tai tik vienas iš daugybės panašių pavyzdžių: „Apklausa išryškino ir kitų higienos įgūdžių spragas. Kartą per dieną dantis valė 21,6% studentų, retai 1,1%. Prieš valgį plovė rankas 50,6%, plovė rankas pasinaudoję tualetu – 57,1%, prieš valgydami plovė vaisius 70,5% studentų. Ryta šaltu vandeniu prausėsi 62,1%, kasdien plovė kojas – 72,3% studentų. Lyginant pirmakursių ir aukštesnių kursų atsakymus paaiškėjo, kad studentai per studijų metus daugiau higienos įgūdžių nesusifirmavo, nors žinių apie ligas ir užkrėtimo būdus jie dar įsigijo“ (Grininė 1995; 52).

¹¹ Reikiamas dėmesys nebuvo skiriamas ir vadinamiems kokybiniais metodams, kuriais sociologai sėkmingai naudojami dar nuo Roberto Ezros Parko laikų. Kiekybinių metodų privalumas – griežto norminimo principai, tuo tarpu kokybinių – interpretacinis ir techninis lankstumas tyrimo procese. Jaunos sociologės teisingai pastebi, jog Lietuvos sociologai nėra linkę aptarti sociologinių tyrimų metodiką: „Manytume, tai sąlygojo objektyvios priežastys. Nėra paslaptis tas faktas, kad buvusioje Tarybų Sąjungoje, o tuo pačiu ir Lietuvoje, sociologijos mokslas buvo ideologizuotas ir sociologiniai duomenys dažnai buvo iškraipomi ir neatspindėjo tikrovės. Tradiciškai tarybiniai sociologai labiau vystė kiekybinius (statistinius) duomenų apdorojimo būdus, kai tuo tarpu Vakaruose vis didesnę populiarumą įgavo kokybinių duomenų apdorojimo būdai“ (Kaminskaitė, Liubinienė 1995; 3).

to Lazarsfeldo empirizmo atmaina sąmoningai atsiriboja nuo bet kokių teorinių išvalgų bei interpretacijos, tik konstatuodama, švietėjiškai mokydama, bet vis dėlto pretenduodama į išvadas racionalistine spinoizmo maniera: „Tai ir reikėjo įrodyti.“¹²

Kita orientacija, susirūpinusi akivaizdžiai pažeista pusiausvyra sociologijoje, kuria istoriosofines schemas, pavadinusi jas „teoriniais metodologiniais (fundamentiniais) darbais“. Tikimasi atsakyti į filosofų priekaištus dėl visiško sociologijos susmulkinimo. Nenuostabu, jog ši orientacija taip pat liguistai garbina „objektyvumą“ ir, atsigręžusi į XIX a., viliasi surasti autoritetą (Comte'ą, Hegelį, Marxą), kuris labiausiai įtikintų universalių ir objektyvių socialinio gyvenimo dėsnių egzistavimu. Panašu, jog hėgeliška terminologija nepaslepia marksizmo, šio laikmečio konvencinės socialinės teorijos, – senelio Marxo rankomis prikeliamas hėgeliškas racionalizmas, absoliučios būtinybės supratimo ilgesys ir Jo didenybė Dėsnis¹³. Comteišku religiniu įkarščiu alsuoja teiginys, kad mokslinis dėsnių pažinimas leistų moksliskai valdyti visuomenės procesus:

Tie, kas neigia dėsnius visuomenės ir kultūros istorijoje, absoliutindami individualumą ir žmo-

gaus dvasios paskatas (laikydami tai nedeterminuota galia), tuo pačiu neigia visuomenės mokslą kaip *fundamentaly*, neigia galimybę moksliskai numatyti jos ateitį. (Morkūnas 1993; 24)

Tai greičiau marksizmo doktrinos požymiai: tai, ką marksizmo dėsniai numato, būtina įvyks.

Mokslinės doktrinos ir ideologijos bruožai persipina ir biosocialinio aiškinimo schemose. Tokie patys geležiniai socialinio determinizmo rėmai universalių tendencijų pavidalu apglėbia ilgalaikius biosocialinių pokyčių procesus: „<...> visas pasaulis, ypač žmonių sąmonė, kuri yra jautriausias to pasaulio komponentas, evoliucionuoja, „yra procese“... Biosocialiniai organizmai – tautos – auga tarsi savaime, savaiminės evoliucijos keliu: <...> Tolesnis jų vadavimasis yra normalus evoliucinis vyksmas“ (Grigas 1992; 3–4).

Tai gana ryškūs pavyzdžiai, jog radikalus bandymas atsiriboti nuo sovietinių laikų ideologinės sociologijos ir skubiai sukurti mokslinės sociologijos pamatus dažniausiai veda prie kitų normatyvinių išpareigojimų. Štai kodėl sociologija privalo giliai apmąstyti savo prielaidų visumą ir savo galimybių ribas.

Trečioji kryptis, vadinanti save *humanistine orientacija*, yra tik deklaratyvi ir, deja,

¹² Nenuostabu, kad konkretus užsakovas visada reikalauja konkrečių išvadų. Praktinė orientacija socialistinio realizmo laikais kvietė sociologus aktyviai dalyvauti naujos visuomenės kūrimo procese. Atrodo, ir dabar jų užduotis išlieka ta pati. Sociologija, „kaip taikomojo pobūdžio mokslas, pajėgi gyvybingai vystytis tik tuo atveju, jeigu užtikrinamas jos organinis, betarpiškas ryšys su praktika, tik jai pačiai aktyviai formuojant praktikos poreikius, jos „užsakymus“ (Grigas 1995; 16).

¹³ „Kadangi Georgo Hegelio dialektikoje numatymo išeities pagrindas – dėsniai, tai numatymas gali būti konkretesnis ir pagrįstesnis, kuo geriau yra žinomi dėsniai, tiksliau – jų visuma“ (Morkūnas 1993; 23–24).

kol kas ne visai adekvačiai suvokia savo problematiką:

Sociologijos darbai atliko humanistinę funkciją: formavo vertybių supratimą, viešąją nuomonę, idealus, orientavo visuomenę siekti gyvenimo darnos, suvokti tautiškumo esmę. (Vosyliūtė 1993; 17)¹⁴

Taigi, visiškai atvirai sutapatinamos epistemologinė ir ideologinė sociologijos funkcijos. Manychiau, jog esminis šios orientacijos uždavinys – ieškoti socialinio veiksmo prasmės pažeidimų mokslininko sudaiktintuose socialinių santykių aprašymuose, vengti išankstinių nuostatų ir šališkumo, surasti lankčius analizės instrumentus ir formuoti ne filosofinę „subjekto“, ne funkcionalistinę „aktoriaus“, ne marksistinę „žmogiško faktoriaus“ sąvoką, kurią mokslininko prielaidų plėtotė įspraudžia į abstrakčios sistemos struktūras, bet sudėtingą aktyvaus ir kūrybiško žmogaus sampratą, kurios negalima visiems laikams uždaryti į „melagingos sąmonės“ skliaustus. Klasifikavimo principai, indeksai ar įvairiausių savybių registravimas negali aprašyti kompleksiškos identiteto sąvokos, kuri yra tik numanoma. Socialinis mokslas turi būti jautrus ne tik struktūriniais poslinkiams, bet ir atsiktiniams pokyčiams, sujungti istoriją ir subjektyvią biografiją.

* * *

*Sakyk, ar verta gintis ir gailėtis,
Išmirt maru tvirtovės rūsyje,
Kada laimingo liūto petyje
Nugrimzta juodos ir neaštrios ietys?*

TOMAS VENCLOVA

Mokslas, siekiąs atskleisti unikalų laikmečio pobūdį – tai lakoniška, bet skvarbi Maxo Weberio frazė – turi būti atviras ir savikritiškas. „Sveiku protu“ grindžiama praktinė sociologija, kuri siekia primygtinai įrodyti, kad ji yra valdžios ir valdymo dalis, palengva virsta įkyriu tuščiažodžiu, pretenzingu moralizavimu bei legitimia propaganda, drauge prarasdama daugelio žmonių simpatijas. Įvyksta vidinis sociologijos skilimas. Kritinės funkcijos praradimas suardo jos pamatus, pavėrė ją madų ir nuotaikų aprašinėtoju. Tik nuoseklus ir negailestingas socialinio pasaulio „atkerėjimas“ padeda išvengti tiesioginės ar netiesioginės užsakovų prievartos. Šis mokslas skleidžiasi viešojoje politinėje erdvėje. Todėl nenuostabu, kad žmonės yra jam abejingi, jei pastarasis nesuformuluoja nuoseklaus, pamatuoto, skeptiško santykio su politinės praktikos mitologemomis.

Įžvalgus prancūzas Raymond'as Aronas kartą prasarė, jog esminė britų sociologi-

¹⁴ Beje, aptariant šią problematiką, kartais trūksta ir profesinio subtilumo. Pvz., psichologinė Dilthey'aus *supratimo* sąvoka, kurią kritikavo ir Maxas Weberis, yra tapatinama su sociologine Weberio *supratimo* sąvoka: „W. Dilthey'aus ir M. Weberio 'suprantančioji' sociologija yra humanistinės sociologijos metodologinis pagrindimas, tam tikra jos atmaina. Būdamas humanistinės sociologijos šalininkas, tyrinėtojas 'išsigyvena' į visuomenės problemas ir jos rūpesčius, reiškia užuojautą stebimiems socialiniams sluoksniams“ (Vosyliūtė 1993; 16). Derėtų patikslinti, jog Maxas Weberis įdiegė *aiškinamojo supratimo* tradiciją, susijusią su priežastingumo ir motyvacijų analize. Matyt, svarbu ne tik paskelbti, kad socialiniai mokslai yra humanistiniai, bet ir ieškoti lankstesnių pažinimo metodų.

jos problema yra jos pastangos sukurti intelektualinį pagrindimą leiboristų partijos politinėms reikmėms. Nors ir labai rizikinga pateikti panašias formuluotes, tačiau verta pasidomėti, kokias arba kieno problemas sprendžia mūsų socialiniai mokslai?

Jei pavyktų prakalbinti Lietuvos sociologiją, manau, ji prabiltų intelektualinio administratoriaus, oficialaus pareigūno, valstybės biurokrato balsu. Beatodairiškas empirinės medžiagos kaupimas, diagramų, statistikos ir procentinių rodiklių kalba rodo, jog sociologija vis labiau susilieja su technine dalyko puse. Žinoma, daugiau ar mažiau išbulinta matematinė kalba leidžia kurti nepriekaištingo mokslo įvaizdį. Galbūt todėl nenoromis grįžtama prie surinktų duomenų teorinio integravimo bei interpretavimo – išlaisvintos kūrybinės vaizduotės reikalaujančio darbo. Kita vertus, kiekvienas praktinis ar „taikomasis“ judesys atveria numanomas įtampas – tarp sociologo intelektualinių ieškojimų ir visuomenės institutuose sukauptų skirtingų vertybinių orientacijų. Vertinimai neišvengiamai persmelkia pažintinį sociologo žemėlapi. Galiausiai aiškėja, jog savarankiško darbo pobūdis ir politinio angažavimosi klausimas yra centrinė sociologo problema.

Sociologai negali išspręsti praktinių problemų savarankiškai. Tenka atsižvelgti ne tik (ir ne tiek) į tikslus numatymus, bet visų pirma į esamą politinę praktiką. Galbūt todėl sociologai ypatingai gerbia, retsykais netgi sušventina, valdžios struktūras, tikėdamiesi bent jau „parengti rekomendacijas Vyriausybei“, parodyti „ilgalaikio planavimo

reikšmę“, „atlikti tyrimo darbus, siekiant socialinių procesų darnos ir reguliavimo“. Antra vertus, stiprėja ir politikų pagarba sociologijai – ji vis dažniau atsiduria dėmesio centre. Sociologinės sąvokos skverbiasi į viešąjį gyvenimą. Aukšto rango politikai suteikia garbę sociologijai, viešai paminėdami Weberio ar Durkheimio pavardes. Net Prezidento lūpas kasdien puošia sakralinė mokslinės sociologijos frazė apie „objektyvių priešasčių“ universalų veikimą. Panašu, kad objektyvių dėsnių paieškos yra neatskiriamas konkrečių socialinių-politinių sąlygų komponentas. Jei politikai, įtikėję vis daugėjančių įstatymų neklaidingumu ir „akivaizdumu“, garsiai didžiuojasi savo sparčiais pasiekimais, tai sociologai taip pat sparčiai kaupia „akivaizdžiausius“ faktus ir pateikia savo tyrimų rezultatus kaip neginčijamą mokslinę tiesą. Tiek vieniems, tiek kitiems sveika priminti lakonišką Descartes'o pastabą apie tai, jog įstatymų gausumas dažnai pateisina negeroves, ir todėl valstybė kur kas geriau tvarkoma tada, kai įstatymų nedaug, bet jų griežtai laikomasi.

Sociologijos pastangas savarankiškai mąstyti, be abejo, apsunkina ir išlikęs prieraišumo jausmas buvusios metropolijos sociologinei kultūrai. Bendrų tradicijų artumą išduoda tiek senųjų projektų plėtotė (beje, tyrinėjimai, kad ir darbo sociologijos srityje, atliekami skirtinguose Tarybų Sąjungos geografiniuose regionuose, visada žavėdavo kone identiškais išvadomis – sunku būtų išskirti lietuvišką specifiką), tiek stebėtinas naujų orientacijų panašumas – „nacionalinio saugumo“ ar „tautos savigynos“,

kuri „turėtų tapti bendra vertybe, bendru interesu ir tikslu, artinant valstybę su tauta“ (neatsitiktinai ir kariuomenė vertinama kaip saviginos tikslams valstybės ir tautos sąveiką skatinanti, integruojanti jėga)¹⁵. Šis neatskiriamas Europos regionas turi ir jam charakteringą pilietinės sąmonės apibrėžimą: „Pilietinė sąmonė – tai valstybinių ryšių sąmonė“ (Vilpišauskas 1995; 97). Jei sociologai įsivaizduoja esą valstybės struktūrų patarėjai, jie būtina priima atitinkamas prielaidas. Antra vertus, ar politikams tikrai reikia sociologijos, ar tik jiems palankaus ir veiksmingo mito apie sociologiją?

Deskriptyvus socialinis mokslas gana dažnai byloja pretenzingu politinio moralizavimo balsu. Todėl siekiantiems atsinaujinti socialiniams mokslams labai naudinga laikas nuo laiko aptarti laisvo nuo vertybinių sprendimų mokslo galimumo klausimą.

Nuoseklus šios weberiškos problemos svarstymas turėtų pažadinti socialinius mokslus iš gilaus miego¹⁶. Mechaniškas empirinių tyrimų pobūdis glaudžiai susijęs su aptariama vertybių problema. Neretai sociologas, tik paviršutiniškai suformulavęs problemą, neturėdamas rimtos darbinės hipotezės, kurią privalėtų nuolat tikrinti įtempto kūrybinio proceso metu, skuba pradėti apklausą. Praradęs ryšį su problemiška socialine tikrove, jis tariasi likęs „bešališko“ stebėtojo vaidmenyje, nors dar prieš tyrimą aiškiai ir numanomai pasirenka tam tikrą vertybinę orientaciją.

Norėtusi pateikti neįmantrų pavyzdį, kaip vyksta ideologinis mokslininko prielaidų pateisinimas. Šiuo metu labiausiai mėgstama humanitarų tema – tautinės savimonės raiška įvairiais istorijos tarpsniais (gal kiek įkyru priminti žinomą mokslo filosofų

¹⁵ „Specifinės aplinkybės diktuoja būtinybę taip organizuoti saviginą, visą nacionalinio saugumo sistemą, kad ji būtų kuo giliau ir plačiau ešelonuojama, ypatingą vaidmenį skirti pačių piliečių, krašto gyventojų nusiteikimui ir organizuotiems ar potencialiems jų gynybiniais veiksams“ (Grigas 1993; 3). Taip pat žr. Morkūnienė, Morkūnas (1993); Егоров (1994); Ильин (1994).

¹⁶ Apklausos ir statistika toli gražu nėra visa sociologija. Jų vaidmuo tik pagalbinis. Vienakryptė specializacija pamažu tolsta tiek nuo sociologijos, tiek nuo socialinio pasaulio. Kita vertus, jei sociologija atsiriboja nuo konkrečios empirinės analizės, ji taip pat rizikuoja prarasti ryšį su tikrove. Atrodo, kad šių problemiškų klausimų svarstymas visiškai nejaudina sociologų. Jie pasišventę taidkomajai politikai ir skuba keisti pasaulį. Peržiūrėjęs šių metų konferencijos „Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis“ (1995 m.) medžiagą, pamana, jog skaitai radikalioms politinėms partijoms metmenis: „Būtina atlikti“, „turi remtis“, „turi rengti“, „būtina reformuoti“, „būtina atlietuvinėti“, „sėkmingai lituanizacijai būtina vieninga valstybės ideologija“ ir t. t. Statistinius aprašymus neretai lydi įkyrus didaktinis tonas ir švietėjiška laikysena.

Tačiau bandant pakeisti pasaulį, visų pirma reikia jį suprasti. Dar Sokratas argumentuotai kvietė laikytis nuoseklios daiktų tvarkos: nesirūpinti savo reikalais labiau negu pačiu savimi, ir valstybės reikalais nesirūpinti pirmiau kaip pačia valstybe, ir visur kitur elgtis tuo pačiu būdu. Sociologija turėtų atsigręžti į žmones, kad jie galėtų išsivaduoti iš politinės mitologijos tinklų, kurie be perstojo audžiami įvairiuose viešosios galios centruose. Sociologas nėra ritualinių paslaugų biuro tarnautojas ar racionalizuotų politinio oro prognozių pranešėjas, bet greičiau abejojantis Sokratas, kuris padeda žmonėms įgyti politinę savivoką.

išvada, kad mokslą visada įtakoja socialinis-politinis kontekstas). Atviroje ir kritinėje diskusijoje, garsios televizijos laidos „Būto-vės slėpiniai“ metu, iškilo gana kebli istorinė problema: ar knygnešiai buvo patriotai, jeigu jų laukė vienoda atsakomybė tiek už slaptai nešamas knygas, tiek už *kitą* kontrabandą? Galiausiai profesorius Edvardas Gudavičius pateikė techninį apibrėžimą: „Jie buvo patriotai jau todėl, kad nešė knygas.“

Tuo būdu sudėtingą, problemišką santykį su savarankiškai veikiančiais, maščiančiais ir vertinančiais žmonėmis mokslininkas (nebūtinai ir ne tik šiuo atveju) supaprastina, nes toliau vyksta labai konkretus empirinis darbas, t. y. išorinių elementų – knygnešių pavardžių, knygų pavadinimų, nukentėjusiųjų sąrašų, pasiskirstymo pagal kilmę, lytį, amžių ir pan. – fiksavimas ir klasifikavimas, laikant juos aptariamą dvasinės būsenos rodikliais. Natūralistinio aiškinimo griežtumu ir klasifikavimo principų akivaizdumu bandoma pridengti kompleksiską problemą pobūdį. Unifikuotame „visuomenės“ paveiksle ištirpsta ir biografinės detalės: ką *iš tikrųjų* galvojo ir jautė mokslininko klasifikaciniuose sąrašuose suregistruoti žmonės?

Atsiribojimas nuo problemiško tyrimo pobūdžio ir motyvacijų analizės, metodiškos abejonės – kaip buvo iš tikrųjų? – atsisakymas, žinoma, leidžia sparčiai kaupti ir gausinti „objektyvius“ faktus, sudarinėti lenteles ir braižyti kreives. Tačiau ar socialinis mokslas yra tai ir tik tai, kuo užsiima mokslininkų dauguma? Dar Thomas Hobbes pranašavo sudėtingą būsimo sociologo misiją ir numatė jo veiklos programą: „Jis

nesidomi paprasčiausiai empirinių faktų konstatavimu, bet prielaidų pasekomis, kurios randamos ne stebint, bet protaujant.“ Dogmatiškas atsisakymas išplėtoti teorines įžvalgas į sistemišką visumą verčia ieškoti kitų, dažniausiai „techninių“, problemos sprendimo būdų. Analitinis visuomenės sudėtingumas dažnai suvedamas į vieną paprastą formulę: tai, kas *gali* būti tikra, yra tikra. Tačiau institutai ir socialiniai santykiai įgyja prasmę ir „realumą“ tik juose dalyvaujančio žmogaus interpretaciniame regoje. Kita vertus, ar galimi visa apimantys apibendrinimai, kurie remiasi pavieniais dokumentais?

Anksčiau ar vėliau tenka grįžti prie pastaruoju metu labiausiai dirginančio klausimo: „kuo ‘pridengti’ lietuviškosios istoriografijos (sociologijos ir pan.) empiristines nuogybes?“ – žemaitiškai atvira Alfredo Bumbausko šios problemos formuluotė. „Pridengti“ tenka *socialiniu* arba normatyviniu istorinių pokyčių komponentu – amžinai ir nekintamais etninio solidarumo ryšiais, patriotizmo ir tautinės idėjos raida. Tai, ką žmonės galvoja ir jaučia analizuojamo veiksmo metu, nėra taip svarbu. Tai gali būti nesubrendusios savimonės požymiai, priskirtini „iliuzinės sąmonės“ kategorijai. Mokslininką labiau domina „struktūrinės“ prasmės, priskirtinos „istorinės savimonės“ kategorijai. Kultūros istorija užleidžia vietą nenutrūkstamų procesų ir universalių dėsnių paieškoms. Istorijos procesą apgaubia teleologinė skraistė. Idealūs modeliai ir abstrakčios sąvokos virsta antlaikiškais biosocialiniais organizmais. Pasak Rimanto Vėbros, „tautos nori būti ne tik sočios, materialiai pasiturinčios, bet ir ilgaamžės. Tai

ne kieno nors subjektyvi užgaida, o objektyvus pasaulio visuomenės egzistencijos poreikis“ (Vėbra 1995; 6). Būtina įrodyti, veikiau įtikinti save ir skaitytoją evoliucinių dėsnių objektyvumu. Kitaip tariant, atgaivinama evoliucionistinė socialinių dėsnių *ontologizavimo* tradicija.

Šis fatalizmas visada pagrindžiamas empirinių faktų gausa, kritiškai neklausiant ir nepatikrinant savęs: ar galėjo būti kitaip? Visas dėmesys skiriamas makrosocialinių institutų raidai, paliekant nuošalyje simbolių ir psichologinių klausimų tyrimą. Tačiau ritualinės frazės apie istorijos proceso nepertraukiamumą galbūt ir kelia didžiausias abejones. Juk patriotizmo aistra yra socialinis kūrinys, kuris negali būti laikomas paprasčiausia amžiaus tradicijos tąsa.

* * *

*tik netikį aš lietumi,
kūris – be pališvos, neatidalomas...
Lietau, aš netikį tavim,
nes nežinau, ar tikrą tavo ašaros.*

ALGIMANTAS MACKUS

Socialinių tyrimų objektas yra žmonių socialiniai santykiai. Todėl teorinė refleksija privalo prasiskverbti į žmonių motyvacijų sferą. Neatsižvelgdamas į subjektyvius integracijos, prasmių arba socialinės tikrovės konstravimo procesus, mokslininkas praranda istorijos pojūtį – juk visi „akivaizdūs“ skirtumai tik palaiapsniui įgyja subjektyvias ir simbolines reikšmes.

Tiek istorija, tiek sociologija linkusios primesti socialinei tikrovei savo idėjas, pa-

remdamos vertybinius pasirinkimus ir savitus socialinės tvarkos modelius. Nuolatos kęsdami darbo pasidalijimo stygių, socialiniai mokslai palieka nuošalyje epistemologines problemas. Uždaros ir vienakryptės specializacijos paprastai apsiriboja vienu informacijos šaltiniu, atlikdamos atitinkamus techninius eksperimentus.

Pačias geriausias paskatas neretai lydi mąstymo kategoriškumas. Naujoji romantišinė istoriografijos mokykla, siekdama atrasti tiesiogines sąsajas su LDK, pabrėžia tęstinumą. Tačiau šio savito požiūrio neparemia keleto alternatyvių teorinių šaltinių sugretinimas ar savikritika. Nuo pradžių atsiradusių mokslinių interesų susidūrimą su vyresniosios kartos istoriografija siekiama spręsti *pozityviai*. Tai reiškia, jog „pilietinio mąstymo atgaivinimą visuomenėje“ saisto būtinoji sąlyga: pasak Egidijaus Motiekos, kad „mūsų svarstomi dalykai pagaliau jai [t. y. intelektualiai visuomenei – A. V.] taptų aksioma“ (žr. Viliūnas 1995; 6).

Kiekvienas empirinis tyrimas yra visų pirma teorinė problema. Kaip tik todėl svarbu suabejoti kategoriška mokslininko laikysena. Kritinis teorinių prielaidų peržiūrėjimas ir alternatyvių šaltinių sugretinimas ir yra laisvo nuo vertybinių sprendinių mokslo galimumo aptarimas. Svarbu pripažinti, kad tavųjų teorinių prielaidų loginė seka nėra vienintelis galimas kriterijus socialinio veiksmo interpretacijoje, ir tuomet sąvokų rišlumą tikrinti empirinių duomenų analize. Tuo būdu kritiškas interpretacinis mokslas nuolatos siekia peržiūrėti ribas, kurias akademiškas mąstytojas laiko savaime suprantamomis.

* * *

*Kartuvių nēr,
Kas nūgriovė kartuves,
Girgždėjusias ant kalnelio?*

SIGITAS GEDA

Metodologija yra labai svarbi ir reikalinga socialinio tyrimo dalis, nes siekia tobulinti mokslinio pagrįstumo taisykles. Viena aktualiausių ir sudėtingiausių problemų, iškilusių dabartinei socialinių mokslininkų kartai, susijusi su vienas kitą papildančių mąstymo būdų ir lankstesnių socialinės analizės galimybių paieškomis. Jei sociologija savo metodą tiesiog įsimylėjusi, tai istoriografija yra įsitikinusi, kad dabartinę jos krizę galinti išspręsti dar neatrasta naujoji metodologija. Tačiau tiek vienu, tiek kitu atveju įtarimai, netgi priešiški sutinkamas kvietimas bandymams formuluoti teorines opozicijas. Norisi tvirtai turėti savo rankose aiškų ir nedviprasmišką kriterijų, kuris, kaip garsusis deputato Algirdo Patacko Piliečių reabilitacijos komitetas, bet kurioje situacijoje leistų spręsti, kas teisinga ir kas klaidinga.

Nėra nieko keisto, kad palyginti jauni socialiniai mokslai siekia ištrinti ribą tarp mokslo ir filosofijos, pavyzdžiui, žvelgdami į gamtotyros modelį ir nepaprastą jo prestižą, prisiekdami semti mokslo žinių tik iš gryno objektyvumo šaltinio. Pagunda sudaiktinti savo tyrimų objektus ir apgaubti juos neklystančio teisėjo mantija galiausiai baigiasi kategorišku atsisakymu pakartotinai apmąstyti istorinius pokyčius, kultūros istoriją aiškinant instrumentiškai.

Pasaulis įkalinamas moksliškuose „akademiniame diskurso rėmuose“, o santykinai

laisvas ir pažįstantis žmogus virsta teigiama skaitmenine išraiška arba neigiama „melagingos sąmonės“ išraiška (nukrypimu) sugriežtintame ezoteriniame mąstyme. Už šių „reabilitacinių“ rėmų likę sektantiški intelektualiniai sąjūdžiai ir mokslininkai-eretikai ištirpdomi menkinančių „-izmų“ sraute (pagirtinas metodologinis nuoseklumas!), kažkodėl priklijuojant jiems tai grėsmingą „marksisto“, tai švelnesnę „egzistencialisto“ etiketę. Bręstančių akademikų nebepatenkina netgi fundamentalios ir Lietuvoje tikrai unikalios Vytauto Kavolio pastangos savo darbuose apjungti istoriją ir sociologiją, istoriją ir biografiją, suprasti asmenybinės sferos pokyčius ir drauge paaiškinti juos veikiančius struktūrinius pokyčius, ir, žinoma, suartinti sociologiją ir filosofiją. (Juk ši išskili asmenybė galėtų atlikti savalaikį ir labai reikalingą mediatoriaus vaidmenį tarp empiristinės ir istoriosofinės orientacijų Lietuvos sociologijoje.)

Beje, pastaruoju metu pasirodančios žaivos, švietėjiško pobūdžio ir aristokratiškos manierų „kritinės“ publikacijos intriguoja skaitytoją giliu sociologijos terminų išmanymu: pvz., kada kompleksiška sociologinė *modernizacijos* sąvoka, kuri apima sudėtingą socialinių transformacijų tinklą ekologijos (urbanizacija), socialinių struktūrų (institucinė diferenciacija, biurokratizacija, industrializacija), komunikacijų (politinė mobilizacija, masinis švietimas), socialiniame-psichologiniame (identitetas) lygmenyse, yra susiaurinama iki idėjų, arba tik filosofinių idėjų, istorijos, kuo remiantis demonstruojama autoriui naudinga akrobatika (Joku-

baitis 1994). Kiek juokingos pretenzingos užmačios „verifikuoti“ (nuteisti?) pernelgy sudėtingas ir nesuprantamas sociologines sąvokas. Tačiau „metodologijos požiūriu“ viskas paaiškinama: gašdina „drąšios interpretacijos“, „emocingumas“ ir provokuojantis atvirumas. Tačiau, žinoma, svarbiausia kliūtis – tai *estetiskai nepriimtinas* „siaurai suprastas liberalus požiūris į istoriją“. Ši instrumentinė logika kažkuo netgi žavi: ryžtingumu siekiant tikslo, giliu tikėjimu savo kalbos pranašumu, pagarba tradicijai. Be to, ji prikelia iš užmaršties sofisto Gorgijaus akrobatinį meną: „Niekio nėra, yra tik metodas!“

Tuo būdu racionalumas yra tapatinamas su moksliniu metodu ir teorija. Tačiau „teorija“ yra, visų pirma, tarpusavyje susijusių teiginių visuma, kuri padeda ir toliau plėtoti problemą. Socialinių mokslų istorija atskleidžia, kad teorijos grindžiamos įvairiomis perspektyvomis. Sociologija yra daugelio paradigimų mokslas. Nėra vienos socialinės teorijos, bet yra daug socialinių teorijų.

Pretenzija į vienintelį tikrą analizės būdą yra viso labo tik privilegijuotos retorikos ilgesys. Atrodo, kad nepalaujamas faktų gausinimas – tai, ką Egidijus Aleksandravičius vadina *prevenciniu pozityvizmu* istoriografijoje (pasipriešinant tuometinei ideologinei prievartai) – yra labiausiai toleruojamas nūdienos socialinių mokslininkų „metodas“ (skirtumas tas, kad šiuo metu vienintelis ideologinis priešininkas, trukdantis galutinai išgalėti pozityvistinei mokslo retorikai, yra interpretacinis mąstymas). Bent jau sociologija vis sėkmingiau taiko šio metodologinio realizmo žanrą, entuziastiškai kaup-

dama faktus apie faktus. Sociologas, regis, įsitikinęs, kad tai vienintelė griežta mokslo kalba, kuri įtikinamai ir akivaizdžiai fiksuoja ir po to adekvačiai aprašo objektyvių ryšių erdvę.

Metodologija, sureikšminusi savo mąstymo taisykles, pamažu įtvirtina autoritarinį galvojimą intelektualinėje sferoje. Labai užaštrinta skirtis tarp „metodologinių“ (fundamentinių) ir „taikomųjų“ darbų yra palanki terpė formuotis bet kuriai ideologijai, pereinant iš labai apibendrinto lygmens tiesiogiai prie konkrečių ir atsitiktinių situacijų. Triviali metodologinė skirtis kelia įtarimą. Tiek istoriosofinė teorija, tiek abstraktus empirizmas akiai garbina savo metodą. Tuomet belieka pasidomėti: ar tyrimai atliekami tik dėl paprasčiausio faktų gausinimo?

Nuo atsakymo į šį klausimą esmingai priklauso konkretaus empirinio tyrimo rezultatai. Socialinių mokslų sąvokos yra susijusios su subjektyviai numanoma prasme. Tuo tarpu daugelis empirinių tyrimų nepasižymi interpretaciniu užmoju. Privilegijuota retorika nėra pasiruošusi atverti šias žmogaus subjektyvumo ir pažinumo sferas. Garsiai deklaruojamas objektyvumas neretai pasirodo esąs tik normatyvinis esamos socialinės tvarkos pateisinimas. (Galbūt todėl Vytautas Kavolis (1995) pataria kalbėti ne apie pasirinkimo laisvę, bet apie tvarkos ir netvarkos sampratą.) Štai kodėl sociologijai lemta nuolatos klausinėti savęs, ar ji pasiruošusi kritiškai žvelgti į socialinę tikrovę ir ieškoti dialogo, sąžiningai atskleidžiant savo išeities pozicijas? Gal tuomet paaiškėtų ir kito retorinio klausimo prasmė: kas vis dėlto

yra vienintelė ir tikrai mokslinė metodologija? (kaip vieną iš galimų atsakymų žr. Sigit Gedos metaforą).

* * *

Išsiblaškęs žmogus, išgirdęs paliepiamą „Pasisuk dešinėn!“, pasisuka kairėn, o po to – griebdamasis už galvos – sako: „Aš taip – posūkiš dešinėn“ ir pasisuka į dešinę. – Kas jam atėjo į galvą? Interpretacija?

LUDWIGAS WITTGENSTEINAS

Sociologiją suprantu kaip nesibaigiančią galimų šaltinių ir perspektyvų savivoką, kritišką ir atvirą mąstymo būdą, bandymus maksimaliai priartinti konkrečios erdvės ir laiko suvokimą, aiškinti struktūrinius poslinkius ir kurti *prasmingų* socialinių santykių sampratą. Tai leistų išvengti dogmatizmo, kurį perša išpareigojimas privilegijuotai mąstymo tradicijai, nes socialinio pasaulio paslėptumą iš dalies galima įvardinti paslankiomis ir konvencinėmis sąvokomis. Kada Egidijus Aleksandravičius pareiškia, jog nėra pajėgus aprėpti viso *vidinių* kliūčių komplekso ir nepretenduoja į griežtus apibendrinimus, tai nėra sutrikusio istoriko išpažintis ir apsidraudimas, arba abejingo agnostiko iššūkis, bet veikiau sąžiningo istoriko pasipriešinimas istoriografijos kategorijų sakralizavimui ir įamžinimui (Aleksandravičius 1994; 6; 1995; 4). Sąvokų griežtumas ir jų išgryninimas, žinoma, sukuria pasaulio aki-vaizdumo regimybę. Tačiau tik sociologinių sąvokų konvencionalumas leidžia adekvačiau pajusti istorinio laiko pulsą, konkretaus istorinio pašnekesio situaciją ir atsitiktinę

socialinio veiksmo prigimtį. Čia socialiniai mokslai atranda ir gyvybingą empirinį (ne empiristinį!) šaltinį, nes kategorijos, kurios leidžia galvoti apie pasaulį, yra subjektyvios ir gali būti atpažintos tik konkrečiose gyvenimo formose. Kruopščiausios mokslininko pastangos tik iš dalies atskleidžia neišsemiamas socialinio veiksmo prasmes. Sociologija, apmąstydamą savo intelektualinės raidos perspektyvas, susiduria su esmine problema: kaip suderinti socialinio mokslo empirinę orientaciją, polinkį į griežtumą su filosofine analize?

1995 m. vasarą Vilniuje vykusiame seminare „Zenono Ivinskio skaitymai“ Vytautas Kavolis, apmąstydamas naujų kelių galimybes, siūlė aprėpti diskurso išraiškų skalę, nagrinėti metaforas, kurios yra nuorodos į vieną ar kitą tvarkos sampratą. Apsiribojimas vadinamais „akademinių diskurso rėmais“ neleidžia pasakyti daug dalykų, kuriuos paprasčiausiai draudžia pasakyti etnocentriška retorika. Griežtumo reikalavimas sureikšmina ir įtvirtina vieną aspektą kitų išraiškos priemonių sąskaitą. Tačiau šie apribojimai daro didžiulę įtaką visam kontekstui.

Akademiškiausiam žurnale pasirodžiusį muzikologo Vytauto Naraškevičiaus straipsnį palydi cenzoriaus pastaba: „Straipsnis pateikiamas ne visai standartine, mokslo žurnalams įprasta forma. Tai išimtis, kurią redakcija padarė atiduodama nedidelę duoklę keliamos idėjos originalumui ir paties autoriaus emocionalumui“. (Grigas 1991; 113)

Intelektualinės-administracinės biurokratijos nuostata – ir naivi, ir kategoriška: tik „standartinė“ retorika ir profesionalo statusas leidžia kalbėti apie tikrą dalykų būseną

ir viešai paskelbti Orakulo išmintį – „sociologinių tyrimų duomenys rodo...“ Formalios ir anonimiškos anketinės procedūros atima iš neprofesionalo teisę žinoti, kas yra tikra ir teisinga.

* * *

*Sėdi vakare trobos pasieny vienišas senas žmogus,
pasidėjęs ant kelių geliančias rankas,
– kas jam lozungai, plakatai, laikraščių šūkiai?
Jam rankas gelia: nuo nepabaigiamų darbų,
nuo runkelių. Jam širdį sopa:
dėl nemeilės, dėl neteisybės...
Priekim ir kreipkimės į jį kaip įpratę:
– Šaunusis mūsų kolkūketi!..
Jis mums kažką atsakys, galbūt – „labas vakaras“...*

ROMUALDAS GRANAUSKAS

Valdininkiškas sociologijos protas ir formaliai fiksuojančios akys niekada giliau nesupras „pasaulio, kurį neseniai praradome“ (regis, tai žymiai subtiliau apmąsto sociologai „neprofesionalai“ – Romualdas Granauskas ir Vanda Juknaitė) arba „pasaulio, kurį atradome“ (gilios ir „nestandartinės“ Jurgos Ivanauskaitės sociologinės išvalgos). Ar ne sociologija turėtų domėtis esminiais struktūriniais pokyčiais – kaimo bendruomenės suirimo ir naujos visuomenės formavimosi procesais? Antra vertus, galbūt sociologija nėra vien tik sociologų-akademikų gausinama statistika arba itin rafinuota mistika, tačiau ir „neprofesionalių tyrinėtojų“ sociologinis kasdienio pasaulio pažinimas? Primygtinai peršami „moksliškumo“ lozungai kelia įtarimą, jeigu tai nėra paprasčiausias jaunatviškas įkarštis ir naivumas.

Neretai tariamą moksliškumą demonstruojantys darbai, reikšmingai fiksuojantys sveiko proto lygmenyje formuluojamas išvadas, atskleidžia ne tik sociologinės vaizduotės skurdumą, bet ir realios problemos, taip pat ir sociologinės analizės stygių.

Sociologija nėra tik paprasčiausia „pastanga suprasti“ (pastanga fiksuoti?) – šia retorine puošmena retsykais puikuojasi jauniausioji karta. Sociologija net neketina siekti „savaimė suprantamumo“ moksliniame pažinime. „Pastanga suprasti“, pasak šios lakoniškos konvencinės apibrėžties autoriaus Peterio Bergerio, yra nuolatinis reinterpretacijos galimybių tikrinimas – juk sociologas nėra konspiratorius. Mokslininko ir žmogaus atsakomybė kaip tik ir prasideda paskelbus galutinius savo tyrimų rezultatus.

Sociologija, kuri siekia užsisklęsti ir priskirti savo kalbai universalų pagrįstumą, susitapatinti su „moksline tiesa“ ir kontroliuoti, sunaikina intelektualinę vaizduotę ir pati tyliai išnyksta abejingo bei monotoniško gyvenimo rutinoje.

Matyt, neatsitiktinai Robertas Nisbetas, tradiciją gerbiantis ir kritiškas mąstytojas, sociologiją laikė „meno forma“. Esminė sociologijos galia yra sugebėjimas prasiskverbti tiek į socialines sąlygas, tiek į žmogiškąsias sferas. Kitaip sakant, tai pretenzija išsakyti tiesą apie save ir savo aplinką pažįstančių žmonių veiksmus ir socialinio elgesio motyvus. Viena vertus, remtis dokumentų ir statistine analize, kita vertus, savo lakia vaizduote ir simpatijomis sušildyti kitų žmonių bei skirtingų visuomenių supratimą, peržengiant konkrečios vietos ir laiko ribas. Svar-

bu nepamiršti, jog sąvokose susikryžiuoja veikiančių žmonių biografijos, vidinio sąmoningumo kreivės bei išoriniai aplinkos apribojimai. Taip pat nederėtų užmiršti, jog

išsiblaškytas yra neatskiriama mokslininko savybė ir pranašumas. Būtent šia prasme sociologiją galima lyginti su Ludwigo Wittgensteino „išsiblaškiusiu“ žmogumi.

LITERATŪRA

Aleksandravičius, Egidijus. 1994. *Lietuvių atgimimo kultūra. XIX amžiaus vidurys*. Vilnius: Baltos lankos.

Aleksandravičius, Egidijus. 1995. „Trys lietuvių kultūros istoriografijos slenkščiai“, *Metmenys* 68: 3–21.

Ališauskas, Vytautas. 1994. „Repolonizacija? Lituanizacija?: kalbasi Vytautas Ališauskas, Algis Kalėda, Pranas Morkus, Česlovas Okinčicas, Rimantas Smetona, Vytautas Toileikis“, *Naujasis židinys* 3: 60–70.

Gaidys, Vladas. 1994. „Social Sciences and their Empirical Basis in Lithuania in 1984–1994“, in *Social Sciences in Transition: Social Science Information Needs and Provision in a Changing Europe. Proceedings of a European Conference in Berlin, November 11th–13th, 1994* (eds. Best, Heinrich; Becker, Ulrike; Marks, Arnaud). Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften: 77–84.

Gaidys, Vladas; Tureikytė, Danutė. 1990. „Lietuvos gyventojų politinio aktyvumo charakteristikos“, *Filosofija. Sociologija* 2: 99–104.

Gaidys, Vladas; Tureikytė, Danutė. 1991. „Viešoji nuomonė: tyrimo problemos“, *Filosofija. Sociologija* 1: 100–111.

Gaidys, Vladas; Vosyliūtė, Anelė. 1994. „Main Features in the Development of Lithuanian Sociology“ in *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology (Contributions in Sociology, Nr. 109)*. (eds. Keen, Mike Forrest; Mucha, Janusz). Westport, Connecticut: Greenwood Press: 149–156.

Grigas, Romualdas. 1990. „Įmonės socialinė organizacija: kritinis būsenos įvertinimas ir pertvarkos būdai“, *Filosofija. Sociologija* 2.

Grigas, Romualdas. 1991. „Iliuzija ar išbarsyta realybė?“, *Filosofija. Sociologija* 1.

Grigas, Romualdas. 1992. „Konvergencija – būdingas tautos raiškos sąlygų bruožas“, *Filosofija. Sociologija* 3: 3–13.

Grigas, Romualdas. 1993. „Tautos savignyva. Tikslai ir prielaidos“, *Filosofija. Sociologija* 1.

Grigas, Romualdas. 1995. „Sociologiniai tyrimai Filosofijos, Sociologijos ir Teisės institute sovietiniu laikotarpiu“ kn. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga. (D. 5, Kn.1)* (ats. red. Leonavičius, Juozas). Kaunas: Kauno technologijos universitetas: 9–17.

Grininė, Elvyra. 1995. „Studentų sveikata ir požiūris į ją“ kn. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga. (D. 5, Kn.2)*. (ats. red. Leonavičius, Juozas). Kaunas: Kauno technologijos universitetas: 51–53.

Jokubaitis, Alvydas. 1994. „Lietuvos filosofinė tradicija postmodernizmo akivaizdoje“, *Naujasis židinys* 11: 38–47.

Kaminskaitė, Aušra; Liubinienė, Vilmantė. 1995. „Apklausa, kaip sociologinių duomenų rinkimo metodas ir kokybinė duomenų analizė“ kn. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga. (D. 5, Kn.2)*. (ats. red. Leonavičius, Juozas). Kaunas: Kauno technologijos universitetas: 3–6.

Kavolis, Vytautas. 1995. „Tik archyvai nesiginčija“, *Kultūros barai* 8/9: 2–5.

Lozuraitis, Albinas. 1988. „Tautinis filosofijos savitumas / A. Lozuraitio pokalbis su B. Kuzmicuku, A. Poška, R. Ozolu, A. Rybeliu, B. Genzelium, I. Ledu, K. Stoškumi“, *Problemos* 39: 5–22.

Matulionis, Arvydas. 1995. „Politikų skrydžiai ir nuopuoliai sociologų akimis“, *Lietuvos rytas* 1995.VI.16: 4.

Morkūnas, Zigmantas Viktoras. 1993. „Moks-

linės sociologijos fundamentalumo problema“, *Filosofija. Sociologija* 2: 21–30.

Morkūnienė, Jūratė; Morkūnas, Zigmantas Viktoras. 1993. „Žmogus, visuomenė, valstybė: nacionalinio saugumo prielaidos“, *Filosofija. Sociologija* 2: 72–86.

Rapoportas, Sergejus. 1977. „Socialinė-psichologinė atskirų darbininkų darbinio pasyvumo analizė“ kn. *Socialinis darbininkų aktyvumas (sociologinis aspektas)*. Vilnius: Mintis.

Vėbra, Rimantas. 1995. „Nacionalizmas – su minuso ar pliuso ženklų?“, *Kultūros barai* 2: 7–9.

Viliūnas, Giedrius. 1995. „Tautos istorinio tarpatumo beiėškant / G. Viliūno pokalbis su E. Motieka, R. Mikniumi, V. Sirutavičiumi, G. Subačiumi“, *Kultūros barai* 2: 2–7.

Vilpišauskas, Aloyzas. 1995. „Politinės sąmonės tipologija“ kn. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir*

dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga. (D. 5, Kn.1). (ats. red. Leonavičius, Juozas). Kaunas: Kauno technologijos universitetas: 95–97

Vosyliūtė, Anelė. 1991. „Lietuvos sociologijos istorijos tyrimo klausimu“, *Filosofija. Sociologija* 1: 91–99.

Vosyliūtė, Anelė. 1993. „Humanistinės sociologijos link“, *Filosofija. Sociologija* 2: 16–20.

Дмитриев, Анатолий; Тощенко, Жан. 1994. «Социологический опрос и политика», *Социологические исследования* 5: 42–51.

Егоров, Анатолий. 1994. «О национальной безопасности и военно-политической стратегии государства», *Социологические исследования* 3: 40–45.

Ильин, Виктор. 1994. «Социология как фундаментальная наука», *Социологические исследования* 3: 29–35.